

Knihy však zcela jistě nemá význam jen pro českou právní romanistiku a právní historii vůbec, pro niž jistě reprezentuje důležitý vklad poznání a myšlenek. Jde také o publikaci, která představuje podstatný přínos pro teorii smluvního práva a poznání jeho základů. V tomto smyslu má význam i pro platné soukromé právo, na něž *Bělovský* ostatně na různých místech svého díla odkazuje, ať již při výkladu fiducie či v jiných souvislostech, a pro teorii práva vůbec. Co si zaslouží ocenění, je výborný styl, kterým je kniha napsána. Čtenář se neutápí v komplikovaných souvětích ani v pythických formulacích. Čtenář nepoznamenaný latinou nepochybně rovněž ocení, že *Bělovský* svůj výklad sice provází a dokládá latinskými sentencemi římských právníků, leč latinské citáty provází zdařilými překlady. Co však recenzovanému dílu citelně chybí, je rejstřík usnadňující hledání v obsahu. V tom směru se mělo nakladatelství Auditorium vynasnažit o vyšší míru uživatelského komfortu. Leč dozajista lze recenzi uzavřít, že *Petr Bělovský* napsal dobrou knihu, která si zaslouží zájem a pozornost.

Karel Eliáš*

Brożek Bartosz. Umysł prawniczy. Kraków: Copernicus Center Press, 2018, 274 s.

Bartosz Brożek (nar. 1977) patří k nejvýraznějším, nejcitovanějším i neplodnějším reprezentantům současné polské právní vědy. Jeho vědecký záběh je mimořádně široký: na začátku profesní dráhy převládaly práce vyrůstající z analyticko-logické tradice (za zmínku stojí zejména monografie *Defeasibility of Legal Reasoning* vydaná v roce 2004 v nakladatelství Zakamycze či třeba publikace *Methods of Legal Reasoning* sepsaná ve spolupráci s *J. Stelmachem* a vydaná v roce 2006 v nakladatelství Springer). Posléze je patrné rozšíření zájmu o diskurzivní pohledy (srov. monografii *Rationality and Discourse. Towards a Normative Model of Applying Law* vydanou v polském Wolters Kluwer v roce 2007) a různé argumentační techniky, a to jak *lege artis* (mj. *The Art of Legal Negotiations* z roku 2012, kterou *B. Brożek* sepsal s *J. Stelmachem*), tak i *non lege artis* (*Sztuka manipulacji* vydaná v roce 2019 ve Varšavě, spolupráce s *J. Stelmachem*). Stranou pozornosti však nezůstaly ani obecnější otázky týkající se „světa bytí“ (recenzenty byla v odborném tisku vyzdvihována zejména monografie *Normatywność prawa* z roku 2012, jakož i *Rule-Following. From Imitation to the Normative Mind* vydaná v témže roce). V posledních letech se však stále častěji věnuje i tématům příznačným pro kognitivisty a neurobiology. Souvisí to nepochybně s tím, že vedle působení na katedře právní filozofie a právní etiky Právnické fakulty Jagellonské univerzity v Krakově je *Brożek* i ředitelem krakovského Koperníkova centra pro mezioborová studia.

Obě oblasti zájmu, tj. právněteoretická a kognitivní, se v roce 2018 protnulily a vyústily ve vydání zde recenzovaného, nesmírně zajímavého a originálního díla zkoumajícího „architekturu právní mysli“ (s. 14). Ústřední otázka, kterou autor na stranách této knihy

* Prof. Dr. JUDr. Karel Eliáš, Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i. Příspěvek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu státu a práva AV ČR, v. v. i., RVO: 68378122.

řeší a která se již dočkala i svého anglického překladu (*The Legal Mind*, Cambridge University Press, 2019), zní: „[č]ím je dáno přemýšlení v právu“ (s. 24), respektive „jaké myšlenkové nástroje využívají právníci“ (ibidem) v rámci výkonu své činnosti. Upokojivou odpověď na tuto otázku dle Brožka nenabízí ryze právní přístupy, kterými se do té doby zabýval,¹ popřípadě, které mj. z důvodu nejasného jazyka a nezájmu o exaktnější pohled, doposud stojí stranou jeho bádání (zejména tedy fenomenologická hermeneutika – s. 6). Naopak za inspirativní, či dokonce „průlomový“ považuje pohled nabízený kognitivní vědou a také z tohoto důvodu nabádá právníky, aby opustili své tradiční „epistemologicky konzervativní“ postoje (s. 15) a rozšířili své úvahy i o poznatky kognitivistů. Současně však upozorňuje, že nelze přeceňovat jednotlivé dílčí závěry laboratorních experimentů (s. 16), neboť je lze jen obtížně zobecňovat a interpretovat. Sám proto ve své práci vychází z opakovaně verifikovaných poznatků kognitivistů, které doplňuje o filozofickou argumentaci,² aby představil „koherentní [...] filozofickou teorii fungování lidské mysli“ (s. 17).

Výsledný obraz, který po úvodní části postupně vykresluje ve třech meritorních kapitolách, sestává ze tří základních vrstev. Konkrétně – slovy samotného autora – „právní myšlení se opírá a současně využívá tři poznávací mechanismy – intuici, představivost a uvažování v jazyce“ (s. 17; obdobně též s. 6, kde hovoří o „vzájemné souhře“ dříve vyjmenovaných strukturálních elementů právního myšlení). Připomíná přitom, že myšlení právníků se kvalitativně neliší od přemýšlení představitelů jiných vědních disciplín, neboť všichni představitelé *homo sapiens* disponují týmiž poznávacími mechanismy, které pouze „zpracovávají jiný obsah“ (s. 14).

Každá z meritorních kapitol, lapidárně pojmenovaných jako *Intuice* (kap. 1), *Představivost* (kap. 2) a *Jazyk* (kap. 3), začíná od připomenutí v právní vědě dříve vypracovaných konceptů či hypotéz, a přesněji *Hutchensonova hunche*, *Petražyckého* průkopnického rozboru vzájemných vztahů mezi právními texty, představami a emocemi, a *Rossových* úvah nad pojmem „*tû-tû*“, a to s cílem vytvořit vhodnou půdu pro autorovy další úvahy. Současně díky těmto právněteoretickým exkurzům ukazuje, že řada myšlenek, které rozebírá zejména z kognitivní perspektivy a ilustruje na zajímavých příkladech soudních rozhodnutí řešených zejména před anglosaskými soudy a Soudním dvorem Evropské unie, byla dlouhodobě součástí právního diskurzu, nicméně absence dostatečně exaktních nástrojů bránila tomu, aby bylo možné ověřit jejich platnost. Nepřímo se tak rovněž odhaluje hlavní klad a přínos *Brožkova* přístupu, který spočívá v možnosti verifikovat řadu spekulativních názorů ohledně povahy práva, a zejména jeho interpretace a aplikace.

K jakému výslednému obrazu tedy *Brožek* dospívá? V první kapitole zaujímá ústřední místo objasnění role intuice v právním myšlení. Intuicí přitom po vzoru psychologů rozumí mentální operace, které nekontroluje vědomá část lidské mysli, jež probíhají rychle a automaticky (s. 41) a které ústí v podání návrhu řešení určité otázky přicházejícího jako by „odnikud“ (s. 46). Ve skutečnosti se ale opírá o naše předchozí zkušenosti, a to zejména ty, které doprovázely silné emoce, anebo se typově opakovaly. Intuicí podávané nápo- vědy nabízí relativně jistá (i správná) řešení, ač nelze vyloučit chyby, budeme-li mít co dočinění s neobvyklou situací/problémem, které se vymykají dosavadním zkušenostem, nebo mají-li být aplikována formálnělogická pravidla či má být použita statistická analýza

¹ Tradiční právněanalytický a právněmetodologický pohled je dle jeho soudu příliš zužující, neboť se omezuje jen na jazykový svět (s. 10).

² V této souvislosti lze upozornit, že vedle práva je *B. Brožek* i absolventem filozofie.

(s. 58, 73). Ukazuje se tak, že intuice, respektive kvalita takto získávaných „*nápověd*“ se odvíjí od předchozí lidské praxe a zkušeností. Na druhou stranu i v atypických situacích, kdy naše intuice nám není s to nabídnout žádné jednoznačné řešení, náš mozek disponuje efektivním nástrojem, jak najít řešení. Tímto „*mechanismem pro speciální úkoly*“ (s. 68) je tzv. vhled (*insight*). I pro vhled je příznačné, že k nám přichází neočekávaně, poté, co již delší dobu bezvysledně hledáme odpověď na určitou otázku, přičemž vhledem získané řešení uchopuje daný problém zcela novým způsobem, tedy postupem vyžadujícím restrukturalizaci našich předchozích vzorců uvažování a jich doprovázejících intuicí (s. 64). *Brožková* precizní analýza role intuice a vhledu v procesech poznání přitom přesvědčivě vyvrací představu právníků jako zcela racionálně a objektivně rozhodujících bytostí. Připustíme-li, že kořeny lidského myšlení sahají až do sféry našeho nevědomí a emocionality, otevíráme tak cestu k tomu, abychom blíže zkoumali tyto faktory, respektive – vyjeme-li z *Brožkovy* teze – i je adekvátně zohlednili v rámci profesní přípravy mj. kladením důrazu na výcvik vhodných heuristik. Současně by asi bylo chybou absolutizovat roli emocí, neboť, jak v závěru první kapitoly autor upozorňuje, ve skutečně obtížných případech obvykle probíhá „*hluboká reflexe*“ (s. 77) a diskuse, a to již ve vědomé části mysli, která umožňuje korigovat intuici či vhledem navrhované závěry.

Součástí této reflexe/diskuse mohou být i různé mentální simulace vycházející z naší *představitosti*, a to jak, rozebírá *Brožek* podrobně v navazující druhé kapitole. Mentální simulace přitom tvoří jistý „*spojující článek*“ (s. 127) mezi neuvědomělými intuicemi a vhledy na straně jedné a jazykem a způsoby jeho rozumění na straně druhé. Pramení to ze dvou základních rolí, které mentální simulace plní v procesu lidského myšlení a poznávání: Jednak bývají spouštěčem lidských intuicí/vhledu, a mají tedy heuristickou funkci. Jednak mají i hermeneutickou úlohu, čímž *Brožek* rozumí jejich schopnost přispívat k lepšímu rozumění vyjádřením konkrétního jazyka. Tento jazyk obvykle bývá využíván k popisu „světa faktů“. Tzv. imageny, jež stojí za různými – vizuálními, emočními, dotykovými či sluchovými – simulacemi konkrétních věcí, situací či osob v naší mysli, totiž dovolují bez většího úsilí správně porozumět komunikátům o nich pojednávajících. S poněkud odlišnou situací máme co dočinění v případě abstraktního jazyka, jenž – jak známo – je příznačný pro normativní texty. K jeho porozumění dochází cestou tzv. logogenů, tedy zasazením určitého komunikátu do širšího jazykového kontextu, což ale obvykle bývá spojeno s potřebou započítí vědomé interpretace. Do centra autorovy pozornosti se tak dostává poslední z komponentů jeho teorie, *jazyk*.

Na kritickém rozboru ikonického *Rossova* článku z roku 1951 *Brožek* čtenářům vysvětluje, že „*tû-tû*“³ a jiné právní termíny nejenom zefektivňují prezentaci a zapamatování právních pravidel, nýbrž nabízejí propracované jazykové conceptualizace, jež umožňují lépe řešit různé právní otázky, ať vznikající ve fázi tvorby právních textů, anebo v rámci jejich následné aplikace. Jazyk je tedy nejenom nástrojem k popisu světa, ale rovněž jej spoluutváří (s. 181), respektive ovlivňuje způsob, jak poznáváme a interpretujeme okolní svět (s. 142). Vděčí za to své schopnosti objektivizovat lidské myšlení tím, že sjednocuje pojmové mapy (jazykové kategorizace) členů dané společnosti. Tyto mapy přitom nejenom mají vliv na to, jak hovoříme o určitých věcech, nýbrž jak je rovněž vnímáme (s. 145).

³ Připomeňme, že slovo „*tû-tû*“ používalo imaginární plemeno Noit-cit pro pojmenování takových jednání svých členů, která vyžadovaly následné „očistění“.

Bez jazyka by dále nebylo možné ani abstraktní myšlení, a tedy i nalézání obecnějších zákonitostí a vztahů v rámci určitého kontextu mj. pomocí logogenů (viz výše). Jazyk rovněž stojí za lidskou schopností vytvářet různé teorie (právní nevyjímaje) jakožto nerozporné a ideálně i ucelené soubory vět týkající se určité oblasti (s. 155), které nám pomáhají při řešení různých problémů, v oblasti práva zejména interpretačního, teoretického a persvazivního charakteru (s. 185). V souvislosti s rozbořením významu teorií pro právní poznání vyslovuje Brožek důležitou myšlenku, mnohdy právními vědci ne zcela reflektovanou, a to že „*právo je spoluutvářeno teoriemi, jež vznikají v jeho rámci, nestanoví tedy od pojmových konstrukcí nezávislý objekt, jež by bylo možné zcela objektivně popsat*“ (s. 187).⁴ Právníci-praktici tudíž nenalézají svá řešení *ex nihilo*, nýbrž je zasazují do již existujících „*pojmových struktur*“ (s. 192) a teorií, byť mnohdy pluralitních. Alternativní pohledy a teorie je však třeba vnímat pozitivně, neboť napomáhají nalézání adekvátnějších řešení i celkově přesvědčivějších odůvodnění přijímaných závěrů (s. 167). Tento rys umocňuje i jazyku vlastní dialektický charakter. Nutno však upozornit, že i přes nesporné klady abstrakce a vytváření rozličných teorií pro naše chápání světa, nelze jejich roli absolutizovat. Přesněji řečeno, Brožek nabádá k tomu, aby naše rozumění vycházelo i z konkrétních životních zkušeností. Je nutné tedy vždy hledat „*rovnováhu mezi abstraktním a konkrétním, globálním a lokálním rozuměním, přemýšlením v jazyce a využitím intuice a představitosti, [...] to jsou hlavní výzvy pro právní mysl*“ (s. 181). Současně si všímá, že bez ohledu na to, která konkrétní teorie (či dokonce právní paradigma) se promítá do finálního řešení určité otázky, potažmo tedy i který z mechanismů (interpretačních, argumentačních) bude *ad hoc* vybrán, právní myšlení jako takové bude vždy sestávat ze tří úzce interagujících komponentů, tedy intuice, představitosti a uvažování v jazyce.

Závěrečná čtvrtá kapitola nazvaná *Racionalita* mění dosavadní perspektivu i ústřední otázku knihy. Filozofická deskripce je nahrazena normativním optikou, a to ve snaze nalézt odpověď na otázku, jak nejlépe využívat výše představenou „*architekturu lidské mysli*“, aby se dospívalo k optimálním rozhodnutím. Řešení je Brožkem spatřováno v zohledňování několika úzce provázaných zásad, jmenovitě v neustálém rozvoji lidské intuice skrze řešení/seznamování se s předchozími případy (zásada zkušenosti), ve vědomé kontrole intuicí nabízených řešení (zásada opatrnosti), v představování si konkrétních příkladů, jež spadají pod určité ustanovení (zásada exemplifikace), a ve variování různých aspektů u těchto představ (zásada variace), ve vytváření unifikovaných teorií a vědomé eliminaci *ad hoc* řešení, která by narušovala jednotnou vizi (zásada unifikace), a konečně i ve vytváření alternativních pracovních závěrů, a to s cílem mj. takto odhalit případnou nesprávnost vstupních intuic, skrytých domněnek či jen přesvědčivěji argumentovat (zásada kontrastu). Lze dodat, že respektování těchto zásad samo o sobě negarantuje nalezení ideálního řešení v každém jednotlivém případě. Nicméně ukazuje, jak efektivněji a vědomě pracovat s poznávacími nástroji, které má lidská mysl k dispozici, potažmo tedy i zvyšuje stupeň pravděpodobnosti, že bude nalezeno adekvátní řešení určitého problému (s. 241). Knihu uzavírá přehled základních právněfilozofických odpovědí na to, co je vlastně v oblasti práva vnímáno jako adekvátní (racionální/správné) řešení určité právní

⁴ Tento závěr konvenuje s obecnějšími závěry *Bergera* a *Luckmanna* prezentovanými v jejich klasickém díle, viz BERGER, P. – LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, s. 127, 117.

otázky. V této souvislosti jsou představena různá pojetí spravedlnosti a vize optimálního práva, jakož je i rozebráno, jakými schopnostmi by měli být vybaveni ideální soudci (mj. Kantovský, Benthamovský, Iuspozitivistický a Iusnaturalistický), aby svými rozhodnutími tyto vize mohli realizovat. Tito super-hrdinové, či spíše ideály, které zhmotňují, přitom obvykle v praxi tvarují podobu naší intuice, a dále slouží k verifikaci již přijatých závěrů.

Jak bylo řečeno, *Brožkova* kniha nabízí novátorský pohled dovnitř a částečně i vně právní mysli. Argumenty, z nichž vyrůstají jednotlivé teze a které postupně tvoří celistvý a precizní obraz, se povětšinou opírají o empirické důkazy a jen obtížně je lze zpochybnit (pokud tedy nebude předložen přesvědčivý protiargument). Přesto lze publikaci vytknout pár drobností dílem formálního, dílem meritorního rázu. Do první z uvedených kategorií patří ne vždy zcela optimální podoba citací, kdy u tištěných zdrojů autor místy neuvádí čísla stran, ač doslovně přebírá či odkazuje na určitou pasáž (s. 116, 134, 151, 169 *et passim*). Co se týče meritorních výhrad, tak lze sporovat tezi, že *H.-G. Gadamer* byl zastáncem dialogického charakteru jazyka v pojetí, které mu připisuje *Brožek*. Pro fenomenologickou hermeneutiku, a to na rozdíl od Bettiovské metodologicko-hermeneutické větve, je totiž příznačný určitý „*hermeneutický solipsismus*“,⁵ pramenící z přesvědčení, že na poznání vnějšího světa se lze vždy podílet jen prostřednictvím vlastní existence, a tudíž skutečná komunikace mezi lidmi nemůže existovat. K rozhovoru může docházet jen s námi samotnými a lze tedy nanejvýš uvažovat o „*platónském*“ dialogu, který – nutno dodat – bývá ale vnímán jako významný komponent poznání a myšlení.⁶ Takového pojetí lidské komunikace se však rozchází s *Brožkovým* vysvětlením jazyka jako „*nástroje společného (lidského) jednání*“ (s. 161), jenž lidem „*umožňuje lépe na sebe působit, lépe porozumět situaci, ve které se ocitají jiní lidé a koordinovat společné záměry*“ (ibidem). V obecnější rovině tato připomínka dokládá, že autor i přes úvodní prohlášení o pominutí hermeneutické perspektivy ve skutečnosti částečně odkazuje na (právně-)hermeneutická díla. Pakliže ale ve své práci zohledňuje vybrané hermeneutické postřehy, je škoda, že pomíjí některé významné a ve světle *Brožkových* závěrů i vizionářské hermeneutické úvahy, které vykazují shodu s jeho názory (např. o tom, že vnímání barev, respektive i světa, je dílem podmíněno podobou daného jazyka – s. 145).⁷ V rámci rozboru intuic i vzhledu pak dle mého soudu chybí odkazy na pozdní práce *Ch. S. Peirce* věnované tzv. *abduction proper*. Abdukce sice nepatří k nejfrekventovanějším tématům v právní vědě, nicméně *Brožek* na ni opakovaně odkazuje (s. 113, 188), a tedy je zřejmé, že je obeznámen s touto koncepcí, podle které k nám možné vysvětlení řešené otázky přichází jako „*záblesk*“, respektive jde o „*akt vzhledu*“ (*insight*), kdy „*jednotlivé části této hypotézy sice byly v naší mysli již dříve, nicméně do té doby by nás nikdy nepadlo je spojit dohromady [...]*“.⁸ Zohledněním naznačených děl by přitom finální obraz nepochybně získal další zajímavé odstíny, byť finální kvalita a celkové vyznění by se zřejmě nezměnilo. Konečně nelze pominout ne vždy zcela ostré kontury úvah věnovaných roli jazyka v právním poznání. Například *Brožek* dovozuje, že i ve spo-

⁵ SOUSEDÍK, S. *Úvod do rekonstruktivní hermeneutiky*. Praha, 2008, s. 22.

⁶ Srov. GADAMER, H.-G. Nakolik řeč předepisuje myšlení. In: GADAMER, H.-G. *Pravda a metoda II. Dodatky/rejstříky*. Praha, 2011, s. 169 an.

⁷ GADAMER, H.-G. *Pravda a metoda. Nárys filozofické hermeneutiky*. Praha: Triáda, 2010, s. 380 an.

⁸ *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vol. 5, § 181 (CP 5.181). [cit. 2021-09-01] Dostupné z: <<https://colory-semiotica.files.wordpress.com/2014/08/peirce-collectedpapers.pdf>>.

lečnostech, které si ještě nevytvořily jazyk, existovala jistá společenská pravidla, a tudíž „v mysli členů daného společenství se vytvořily příslušné pojmové mapy, které kategorizovaly způsoby jejich chování“ (s. 150). Lze ale hovořit o pojmových mapách bez jazyka? A je vůbec možné myšlení bez jazyka? Vydeme-li z *Peregrina*, lze jen stěží smysluplně zkoumat jakékoliv vnitřní procesy bez toho, aby je dříve někdo pro nás objevil, a tedy vybavil nás pomyslným „jazykovým žebříkem“, pomocí kterého je budeme uchopovat.⁹ Ostatně i *Brožek* připomíná, že jazyk spoluutváří náš svět, a tedy i způsob, jakým jej pojmáme. Nutno ale dodat, že z textu knihy není zcela jasné, jak vlastně *Brožek* pojímá jazyk. O jazyku lze hovořit v souvislosti s jakoukoliv znakovou soustavou, která nemusí mít nutně verbální podobu, a tudíž výše popisovaná „předjazyková společnost“ by ve skutečnosti mohla být i „jazyková“. V neposlední řadě si nelze nevsímnout, že pokud naše intuice pramení z předchozích zkušeností (v oblasti práva je např. vytvářena na základě toho, jaké případy jsem řešil / se kterými jsem se v rámci studia setkal), povětšinou byly v nějaké podobě již zprostředkovány cestou jazyka. I v případě automatických imagenů musel někdo nejdříve (obvykle v raném dětství) pro nás dané zvuky jako smysluplná slova objevit, a tudíž i automatizované rozumění a intuice má svůj počátek alespoň částečně v jazyku.

Nicméně tyto drobné připomínky či úvahy nijak neumenšují významnost a přínosnost *Brožkova* počínu. Tím, že obohatíme naše diskuse o právu o „kontext tvorby“ a rehabilitujeme roli intuice a představivosti, vytváříme prostor k tomu, abychom hledali způsoby, jak efektivněji využívat naše poznávací nástroje a vyvarovali se případným zkreslením. *Brožkovy* úvahy dále mohou obohatit nejednu právní diskusi, a to mj. o významu i limitech abstraktního jazyka, o přínosech ale i mezích kazuistického pohledu. Jeví se proto jako nanejvýš přínosné rozšířit tradiční právněteoretické instrumentárium i o nové kognitivní pohledy, které zprostředkovává recenzovaná kniha.

Katarzyna Żák Krzyżanková*

⁹ PEREGRIN, J. *Jak jsme zkonstruovali svou vlastní mysl*. Praha, 2014, s. 57.

* JUDr. Katarzyna Żák Krzyżanková, Ph.D., odborná asistentka katedry teorie práva a právních učení Právnické fakulty Univerzity Karlovy. E-mail: krzyzank@prf.cuni.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4539-5216>.